

Aleš Gabrič*

Šolske reforme in pismenost na Slovenskem od terezijanskih časov

School Reforms and Literacy in Slovenia since the Teresian Period

Izvleček

V prispevku je predstavljen vpliv treh največjih šolskih reform prve stopnje izobraževanja na pismenost na slovenskem ozemlju. Posledic splošnega šolskega reda iz leta 1774 na dvig pismenosti ni možno natančno opredeliti, saj za to ni na voljo statističnih podatkov, ocene posameznikov pa so bile bolj sad njihovih lastnih pogledov. Dvig pismenosti je zaostajal za pričakovanji, saj je šolo pred revolucijo leta 1848 obiskovala le približno tretjina šoloobveznih otrok. Korak k splošni pismenosti je prinesla naslednja šolska reforma iz leta 1869, kar je natančneje prikazano s statističnimi podatki in zemljevidi, ki ponazarjajo, da je do 1. svetovne vojne velika večina mladih že obvladala branje in pisanje, več nepismenih pa je bilo v nekaterih bolj oddaljenih delih slovenskega ozemlja in med starejšo generacijo. Osnovno-šolska reforma iz petdesetih let 20. stoletja tako ni več imela (ožjega) cilja dvigovanja pismenosti, temveč je bila pozornost načrtovalcev reforme v večji meri že usmerjena na prehod z osnovne na srednjo stopnjo izobraževanja.

Abstract

The article presents the impact of the three largest school reforms of the first level of education on literacy in the Slovenian territory. The effect of the general school order from 1774 on the increase in literacy cannot be determined precisely, as no statistical data is available and the assessments of individuals were more the result of their own opinions. The increase in literacy fell short of expectations, as before the revolution of 1848 only around a third of the school-age generation of children attended school. The next school reform in 1869 brought a step towards general literacy, which is more precisely evidenced by statistical data and maps showing that by the First World War the vast majority of young people had already mastered reading and writing and that there were more illiterate people in some more remote parts of Slovenian territory and among the older generation. The primary school reform of the 1950s therefore no longer had the (narrower) aim of increasing literacy, but the reform planners were already focusing more on the transition from elementary school to secondary school.

Ključne besede: šolska reforma, elementarne šole, pismenost, odpravljanje nepismenosti, Slovenci

Keywords: school reform, elementary schools, literacy, elimination of illiteracy, Slovenians

* Dr. Aleš Gabrič, znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, e-pošta: ales.gabric@inz.si

Uvod

»Med razlogi vsega tega ni najmanjši pri podeželskem ljudstvu tako zelo razširjeno neznanje branja in pisanja; v tem je tako neizkušeno, da zna razen redkih študentov, duhovščine, nekaterih meščanov v mestih in v grajskih pisarnah v vsej vojvodini komaj sto oseb brati in pisati.«
(Blaž Kumerdej, 1772)¹

»Očetu Marku smo hvaležni za več reči. On je spet branje med ludmi raširal, od trideset let se skoro vsaki pastir inu pastarica brati naučila. Dost bukv je med ludi dal; jezik semtarkje v' bukvah očistil, omečil, inu lepši perrežal.«
(Valentin Vodnik, 1798)²

Za dve tako izrazito nasprotujoči si oceni dveh izobražencev razsvetljenske dobe na Slovenskem bi bralec sprva zlahka pomislili, da opisujeta dvoje različnih stvarnosti. Pa vendarle sta oba avtorja zapisov poskušala orisati isto problematiko v istem prostoru, oba pa sta v skladu s potrebami svojega zapisa pretiravala, vsak v svojo smer. Blaž Kumerdej je marca 1772 pristojnim na Dunaju razložil svoj pogled na organizacijo elementarnega šolstva na Kranjskem. Da bi Marijo Terezijo prepričal, naj sprejme ustrezne ukrepe, ki bi dvignili raven pismenosti preprostega prebivalstva, je zatrjeval, da med njimi skorajda ni branja in pisanja sposobnih in da sta ti dve veščini omejeni na izobraženo elito. Pri pojasnjevanju, kakšne koristi bi prinesla višja pismenost, je navajal večinoma ekonomsko blaginjo družin in države ter seznanjanje prebivalcev z njihovimi državljanskimi dolžnostmi. Potenciranje poudarka o splošni nepismenosti je bilo v tem primeru v službi prepričevanja o nujnosti širjenja šolske mreže.

Valentin Vodnik je 26 let pozneje, aprila 1798, v pohvali Marka Pohlina šel v drugo smer in zatrdil, da naj bi se v tridesetih letih po izidu njegove *Kraynske grammatike* sposobnost branja tako razširila, da naj bi jo obvladal že skorajda vsak preprost človek, vsak pastir in pastarica. Omenil je, da je latinski črkopis za pisanje kranjskega jezika sicer uvedel že Primož Trubar, a se nato gramatika Adama Bohoriča ni prijela, ker naj ne bi bila prijazna do katoliškega nauka. Marko Pohlin je s svojo slovnico obudil pisanje v kranjskem jeziku, a je Vodnik po omembi nekaterih stranpoti Pohlinovega dela dodal, da tisti, ki nadaljujejo njegovo delo, ne stopajo po njegovi poti, temveč si prizadevajo za enotno slovnico in slovar, ki se ne bi omejevali zgolj na Kranjsko.

1 Navedeno po: Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988, str. 169.

2 Navedeno po: Fr. Wiesthaler (ur.), *Valentina Vodnika izbrani spisi*, Ljubljana: Slovenska matica, 2019, str. 60.

Skupno obema piscema, ki sta uporabila navedbo sposobnosti branja in pisanja za potrditev svojih navedb, je bilo, da se pri argumentiranju svojih trditev nista mogla opreti na nikakršne realne kazalce. Z ugotavljanjem stopnje pismenosti se je začela država resneje ukvarjati šele takrat, ko je tudi sama intenzivneje posegla v šolstvo in jo je zanimalo, kakšni so uspehi njenih posegov. Kot pravi profesor socialne zgodovine David Vincent, ki se je veliko ukvarjal z vprašanji pismenosti, je bilo to v bolj razvitih državah šele v 19. stoletju. Kot pomembno točko preloma je izpostavil podpis Bernskega sporazuma iz leta 1874, s katerim je bila ustanovljena mednarodna poštna organizacija, ki je zagotavljala pretok pisemskih pošilk po vsej Evropi, kar je tudi ljudi iz nižjih slojev spodbudilo, da pišejo sorodnikom in znancem v oddaljene kraje.³ Natančnejše podatke o pismenosti na slovenskem ozemlju lahko najdemo od druge polovice 19. stoletja od modernih popisov prebivalstva v Avstriji, boljše primerjave med državami in narodi pa je ponudila šele ustanovitev UNESCO po 2. svetovni vojni. Za primerjavo deleža za branje in pisanje sposobnih za čas do sistematičnih popisov prebivalstva služijo zgolj približne ocene, izračunane na podlagi posrednih kazalcev kulturne razvitosti, ki pa nam vendarle kažejo trende v različnih delih Evrope. Ocenjevanje stopnje pismenosti je ponekod prikazano s sposobnostjo podpisovanja osebe na različne listine ali račune, a je to lahko zgolj mehanična poteza, ki ne zagotavlja, da je bila ta oseba hkrati sposobna prebrati tisto, pod kar se je podpisala. Približek na osnovi deleža otrok, ki so obiskovali elementarno stopnjo šolanja, tudi ne pove, koliko jih je šole redno obiskovalo, koliko jih je šolske prostore zapustilo z zadovoljivim uspehom in ali so kasneje branje in pisanje sploh prakticirali. Pogostost uporabe tega kazalca pa vsekakor potrjuje povezanost šole prve stopnje izobraževanja in stanja pismenosti v družbi. Elementarna stopnja šolanja je pač vedno bila namenjena prav temu cilju: osnovnemu opismenjevanju, delež branja in pisanja sposobnih pa je postal eden temeljnih kazalcev prikaza kulturne razvitosti družbe, naroda ali države.

Nizka stopnja pismenosti ob začetku novega veka

V srednjem veku, pred Gutenbergovim izumom tiska je v Evropi prevladovala tradicija ustnega prenosa informacij in ljudje so bolj zaupali izgovorjenim besedam kot pa *čackam* na papirju, ki jih niso razumeli. Prevlada pisne tradicije v upravnih strukturah se je začela ob koncu 15. stoletja. Pomembno razliko pri hitrosti rasti pismenosti je dodala verska reforma, saj so v severni in osrednji Evropi pod vplivom Luthrovih idej in protestantske miselnosti začeli spodbujati branje verskih tekstov, medtem ko so dežele, v katerih je v verskih bojih prevladala Ka-

3 David Vincent, *The Rise of Mass Literacy: Reading and Writing in Modern Europe*, Cambridge, Malden: Polity, 2000, str. 1, 6–7.

toliška cerkev, nasprotovali opismenjevanju spodnjih slojev prebivalstva.⁴ Izum tiska, širjenje založniške dejavnosti in verska reforma so krepili željo po branju, a vse do reform šolstva v 18. stoletju je bila večina bralcev še vedno aristokratska in izobraženska elita, juristi, zdravniki, posestniki, bogatejši trgovci in duhovščina, tako da v primerjavi s srednjim vekom v tem pogledu še ni bilo sprememb. Knjiga je postajala vse bolj cenjena dobrina, ki je vnašala paniko med vladajoče kroge, zato so državne in cerkvene oblasti sprejele več cenzurnih ukrepov, ki naj bi omejevali pretok po njihovem mnenju škodljivih idej. Upadanje pomena ustne tradicije je porajalo slabe občutke med nepismenimi, ki so z nemočjo in zavistjo spremljali konkurente na podobni ravni družbene lestvice, ki so zaradi sposobnosti branja in pisanja hitreje napredovali; to pa je bila tudi svojevrstna spodbuda za povečevanje deleža pismenih. Ocenjuje se, da je bila v prvih stoletjih po Gutenbergovem izumu vodilna v pismenosti na evropski celine Nemčija, ki ni imela močne centralne oblasti, je pa imela najbolj razvito založniško dejavnost.⁵

Med tridesetletno vojno je začela osrednja Evropa izgubljati primat, po končanju verskih konfliktov v zahodnem delu celine pa se je začel njihov hitrejši gospodarski in kulturni vzpon, najbolj izrazit v Angliji. Naraščanje števila šolajočih se na vseh stopnjah je dvigovalo delež pismenih ali polpismenih (ki so znali nekaj prebrati, ne pa tudi pisati) tudi med srednjimi in nižjimi sloji, tako da se je leta 1642 znalo podpisati približno 60 odstotkov ljudi v angleških mestih, medtem ko je bil ta delež na kmečkem podeželju okoli 38-odstoten, na zaostalih zahodnih in severnih delih pa je osnove pisanja obvladal le približno vsak peti, torej okoli 20 odstotkov prebivalstva. Pod poročne listine se je leta 1640 podpisalo 30 odstotkov Angležev in 25 odstotkov Škotov, sredi 18. stoletja pa že okoli 60 odstotkov prvih in drugih, hkrati pa okoli 30 odstotkov Angležinj in 15 odstotkov Škotinj.⁶

Francija je sosedi na drugi strani Rokavskega preliva sledila z nekajdesetletnim zaostankom. Delež branja in pisanja sposobnih je hitreje naraščal v protestantskih državah, saj je razvoj tržne ekonomije spodbujal trgovce in podjetnike k poslovanju s pisnimi zavezami s svojimi partnerji. V nasprotju s tem pa so v gospodarskem pogledu in posledično tudi pri pismenosti vse bolj zaostajale države ob Mediteranu in proti vzhodu Evrope. Najbolj radikalen korak za dvig pismenosti je naredila Švedska, saj je njena luteranska Cerkev leta 1686 sprejela prepoved poroke nepismenih oseb. Pod nadzorom evangeličanskega duhovnika so morale za učenje branja in pisanja svojih otrok skrbeti tudi matere na oddaljenih kmetijah, daleč od vaških ali župnijskih šol. Rezultat je bila najvišja stopnja pismenosti v Evropi, ki naj bi se na prelomu v 18. stoletje približala 80 odstotkom.⁷

4 Daniel P. Resnick and Jay L. Gordon, *Literacy in Social History, Literacy : An International Handbook* (ur. Daniel A. Wagner, Richard L. Venezky, Brian V. Street), Boulder (Colorado) : Westview Press, 1999, str. 18.

5 Steven Roger Fischer, *A History of Reading*. London: Reaktion Books, 2004, str. 215–225.

6 Prav tam, str. 257.

7 Prav tam, str. 256–257.

Počasno naraščanje pismenosti po terezijanski šolski reformi

Razsvetljenska doba je tudi vladajoče kroge v Habsburški monarhiji spodbudila, da so sprejemali ukrepe za dvig pismenosti in vsesplošen kulturni razvoj. Izobraževanje je pridobivalo pomen, postajalo pomemben dejavnik pri napredovanju na družbeni lestvici in sčasoma tudi pogoj za zaposlitev v vse več poklicih. Tudi pri namestitvah v uglednih državnih službah ni več zadostoval plemenit rod kot nekoč, ampak je bila zaposlitev vse bolj odvisna od širšega spektra znanja, poznavanja državnih predpisov, državnih potreb in sporazumevanja v različnih jezikih. Te spremembe so se hitreje pokazale na višjih stopnjah študija, ne pa tudi pri elementarnem šolstvu, saj se šolski obisk nikakor ni dvigoval skladno z željami države in njenih šolskih reformatorjev.⁸

Ker država ni zagotovila sredstev za financiranje šolstva, so določbe splošnega šolskega reda ubirale precej počasno pot do realizacije načel. Tisti, ki bi morali prevzeti patronat nad posamezno šolo, so se upirali prevzemanju večjih finančnih bremen za šolske potrebe. Starši so le stežka sprejemali zahteve za plačevanje šolnine. Učiteljskega negodovanja zaradi slabo plačanega dela niso mogle zakriti niti nekatere ugodnosti poklica, npr. oprostitev služenja vojske. Željam oblasti je bolj sledilo ustanavljanje normalk in glavnih šol, ne pa tudi trivialk. Za govorce manjših jezikov, kot je slovenščina, je bilo problematično tudi jezikovno vprašanje. V uradnem poslovanju in v mestih in večjih trgih je prevladovala nemščina, ki se je uveljavila tudi v bolj zahtevnih šolah, medtem ko je bilo za slovenščino več prostora le na manj zahtevnih šolah.

Naraščanje deleža šolskega obiska in pismenosti je oviralo pomanjkanje kadra, saj je z normalk prihajalo manjše število učiteljev, kot je bilo načrtovano, pri starejšem cerkovniškem kadru pa so opažali odpor do pedagoških novotarij. Jožef II. se v nasprotju z materjo Marijo Terezijo ni izogibal grožnjam in sprejemanju ukrepov za kaznovanje staršev, ki otrok niso pošiljali v šole, ampak so jih uporabljali za domača dela ali jih namesto v šolo pošiljali v uk h kateremu od obrtnikov.⁹ Rezultati so bili vsekakor skromnejši od pričakovanj in pogosto bolj odvisni od lokalnih dejavnikov, denimo od agilnosti šolskih nadzornikov. Ko je bil Anton Tomaž Linhart konec leta 1786 imenovan za nadzornika ljubljanskega okrožja, je bilo v njem ob normalki in dveh dekliških uršulinskih šolah zgolj devet šol. V treh letih in pol Linhartovega delovanja pa jih je bilo ustanovljenih še 27, torej trikrat toliko kot jih je bilo prej.¹⁰

8 Najobširneje sta o tej reformi pisala Josip Apih (Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, *Letopis Matice Slovenske*, 1894, str. 253–317; Josip Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem : drugi del, *Letopis Matice Slovenske*, 1895, str. 146–233) in Vlado Schmidt (*Zgodovina I*, 1988, str. 151–290).

9 Apih 1895, str. 206–210.

10 Vlado Schmidt, A. Linhart kot okrožni šolski nadzornik, *Zgodovinski časopis*, 8, 1954, str. 146.

Kljub oviram, nasprotovanju in počasnosti ukrepanja lokalnih oblasti je po ocenah Vlada Schmidta ob koncu osemdesetih let 18. stoletja na Slovenskem delovalo okoli 160 šol na prvi stopnji šolanja. Šolski obisk je bil skromen, na Kranjskem ocenjen na manj kot četrtno mladostnikov. Razlika med spoloma se je pokazala tudi v šolskih klopeh, saj je bilo v trivialkah deklic trikrat manj kot fantov. Razvidne so bile stanovske razlike, saj so premožnejši pogosto še vedno dajali prednost poučevanju privatnih učiteljev. Neenak je bil razvoj v mestih in na podeželju, tako da sta bili organizacija in obisk v mestih dosti višja, z vaških šol pa so predstojniki večkrat prejeli poročila o novem, zahtevam nedoraslem učiteljskem kadru.¹¹

Terezijanska šolska reforma je skušala izobraževanje v avstrijskih deželah približati ravni evropskih držav, ki so šolskoreformne ukrepe sprejele že poprej in so državni posegi v izobraževalne sisteme že izkazovali uspehe. Razlike v pismenosti so bile velike ne le med državami, temveč tudi znotraj držav, med njihovimi bolj in manj razvitimi deli. Ko je bilo prvega zagona terezijanskega šolskega sistema konec, torej ob koncu osemdesetih let 18. stoletja, je kot najbolj pismen del Evrope ocenjen severni del Francije. Podpisati se je znalo 71 odstotkov Francozov in 44 odstotkov Francozinj, kar je bilo več kot v Angliji ali avstrijski Nizozemski, kjer je bil delež pismenih moških med 60 in 65 odstotki in žensk med 37 in 42 odstotki. Jug Francije je bil še daleč zadaj, saj se je znalo podpisati le 27 odstotkov moških in zgolj 12 odstotkov žensk. Prusija, ki je bila Avstriji v marsičem za zgled, je bila lep primer hitrega širjenja pismenosti. Sredi 18. stoletja se je znal podpisati le vsak deseti državljani, leta 1765 približno vsak četrti, ob prelomu v 19. stoletje pa je delež narastel na 40 odstotkov, torej se je v pol stoletja početveril.¹² Do konca 18. stoletja so visoko pismenost že dosegle severnoevropske države Švedska, Danska, Finska, Islandija, pa tudi Škotska, deli Anglije, Francije in Nemčije.¹³ V Franciji in Angliji se je ob koncu 18. stoletja že pojavila novost, ki je za svoj obstoj potrebovala širši interes za branje knjig. To so bile javne knjižnice, ki so bile drugače od družinskih, cerkvenih ali univerzitetnih dostopne širokemu krogu bralcev. Ustanavljala so jih privatna društva, že obstoj večjega števila javnih knjižnic, ki so se drugod po Evropi začele širiti stoletje pozneje, pa je dokazoval, da obstaja kritična masa uporabnikov njenega knjižnega bogastva.¹⁴ Nemški zgodovinar knjigotrštva in založništva Reinhard Wittman se je ob podatkih o naraščanju števila bralstva vprašal, če lahko konec 18. stoletja že ocenjujemo kot čas bralne revolucije, a je bil njegov odgovor negativen spričo dejstva, da so bili bralci še vedno iz istih krogov kot prej in da so bile tudi v najrazvitejših državah še vedno bele lise z območji brez šolske mreže. Kot izjemo, ki ne bi smela prekriti podobe še vedno velikega

11 Schmidt, *Zgodovina I*, 1988, str. 251–259.

12 Fischer 2004, str. 290–291.

13 Vincent 2000, str. 8–9.

14 Fischer 2004, str. 259–260.

deleža nepismenih in zgolj kakšnega odstotka rednih bralcev knjig, pa seveda omenja Švedsko.¹⁵

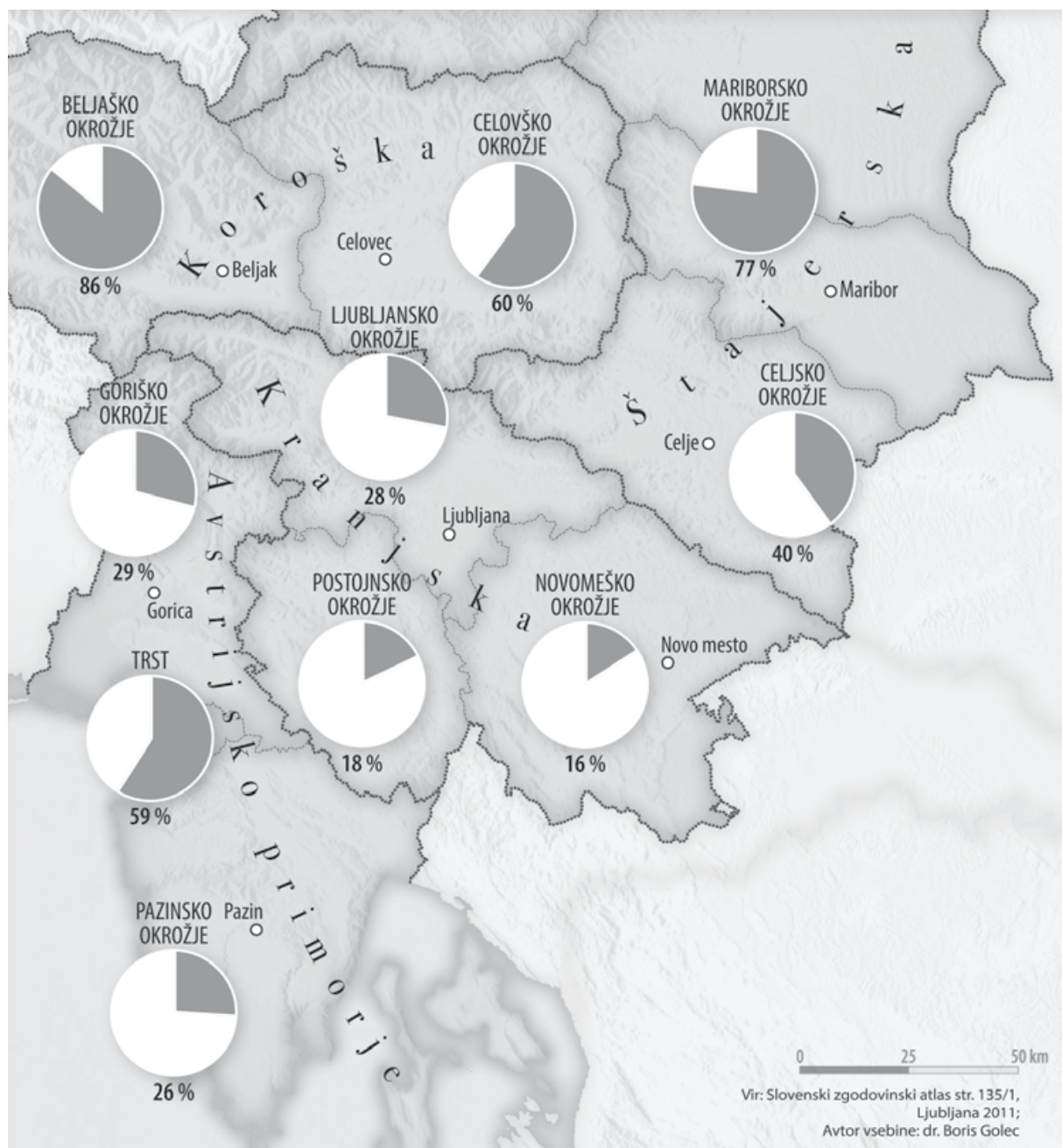
Ob koncu 18. stoletja je sledil zastoj dviganja pismenosti po vsej celini. Pomemben vzrok, ne pa edini, so bile napoleonske vojne, ki so zajele večino evropskega sveta in pozornost načrtovalcev državnih financ preusmerile v zadovoljevanje vojaških potreb države. Ne gre spregledati vpliva industrijske revolucije, ki je potrebovala vse več in več delovne sile, v blišč in bedo industrijskega razcveta pa pritegnila tudi nezanemarljiv delež otroške populacije. Tudi v najbolj razviti Angliji so se kmalu začeli soočati z vprašanjem, kako preprečiti prehitro zaposlovanje otrok in jim to breme odložiti vsaj za čas obveznega šolanja.

Šolski razvoj je začel stagnirati tudi v avstrijskih deželah s slovenskim prebivalstvom. Posplošene ocene, da se je šolski obisk od preloma v 19. stoletje, ko je znašal približno 15 odstotkov šoloobvezne populacije, podvojil do konca predmarčne dobe, nam nič ne pove o razlikah med posameznimi deli današnjega slovenskega ozemlja. Najhitrejši je bil dvig v mariborskem okrožju, kjer se je s 65 odstotkov leta 1820 povzpел na 77 odstotkov v letu 1847. Leta 1820 je bil obisk pouka najslabši v goriškem okrožju, zgolj 6-odstoten, a so ga prizadevanja lokalnih oblasti dvignila do 29 odstotkov v letu 1847. S tem so prehiteli južni okrožji Kranjske, novomeško in postojnsko, kjer je šolo leta 1847 še vedno obiskovala manj kot petina za šolo godnih otrok. Visok delež obiska otrok na Koroškem gre predvsem na račun severnejših nemških delov dežele, šolska mreža v slovenskem južnem delu dežele pa je bila bistveno manj razvita. Leta 1847, leto pred marčno revolucijo, je torej na s Slovenci poseljenem območju šolski obisk dosegel 37 odstotkov, a bi ga morali, če bi želeli dobiti številko zgolj za slovensko populacijo, malce znižati, saj so delež zviševali nemško govoreči v večjih mestih in Italijani v Trstu in drugih obmorskih mestih. Približno dve tretjini slovenskih otrok, med temi dosti več deklic kot dečkov, torej še več kot sedem desetletij po terezijanski šolski reformi nista bili deležni rednega šolanja niti na prvi stopnji učenosti.¹⁶

Vpliv slabega šolskega obiska na sposobnost branja in pisanja si ponazorimo še s podatki o podpisovanju peticij za Zedinjeno Slovenijo leta 1848, ki jih je zbral in analiziral Stane Granda. Po eni strani se pri tem srečujemo z bolj razvitim meščanskim okoljem, saj se je v Celju vseh 80 podpisnikov podpisalo lastnoročno. A kot je opozoril Granda, gre za tip peticije, ki so jo podpisovali le izbrani iz izobraženskih, upravnih ali obrtnih poklicev, za katere je bila pismenost že nujna in samoumevna. Prevlada lastnoročnih podpisov pred tistimi, ki so k svojemu imenu, ki ga je zapisal zbiralec podpisov, dodali zgolj križec, je značilna za peti-

15 Reinhard Wittmann, *Was there a Reading Revolution at the End of the Eighteenth Century? A history of reading in the West* (eds. Guglielmo Cavallo and Roger Chartier), Oxford: Polity Press, 1999, str. 286–289.

16 Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem II*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988, str. 136–139; Boris Golec, *Šolski obisk po političnih enotah v predmarčni dobi I. 1846*, *Slovenski zgodovinski atlas*, Ljubljana: Nova revija, 2011, str. 135.

Šolski obisk po političnih enotah v predmarčni dobi leta 1846

cije z manj podpisi in tiste, pri katerih so izbirali med bolj pomembnimi ljudmi iz okolice. V Celju bližnjih krajih Štajerske je npr. na peticiji iz Poljčan med 40 podpisi 8 podkrižanih, v Podčetrtku so med 226 na prvi pogled le trije nepismeni, a nas tudi v tem primeru avtor študije opozarja, da se te peticije ne sme uvrščati med množične, temveč med elitne. Med množičnimi peticijami na Štajerskem precej drugačno podobo pismenosti nakazujejo sezname iz Slovenskih goric. V Sv. Lovrencu je med 208 podpisniki precej več kot polovica, 123, podkrižanih. Podobno sliko kaže peticija iz bližnjega Sv. Andraža, kjer je križec pristavilo 35 od skupno 45 podpisnikov peticije. Za nekatere druge peticije iz Štajerske, pri katerih je križec pred ime pristavila približno tretjina podpisnikov, Granda pripominja, da

je bilo nepismenih verjetno dosti več, na kar nas opozarja enaka pisava številnih imen. Bistvenih razlik ni bilo na koroškem podeželju, saj je med 65 podpisanimi v Rožeku (približno) 40 podkrižanih, v Št. Jakobu v Rožu pa jih je med 81 vsaj pri 35 dodan križec. Dosti bolj skrb zbujačo stanje nepismenosti je kazalo dolensko podeželje. V peticiji iz Šentjerneja je bilo med 127 podpisniki le 8 pismenih, osem lastnoročnih podpisov je tudi med kar 274 podporniki peticije iz Bele Cerkve.¹⁷

Iz številnih posrednih podatkov lahko sklepamo, da se stopnja pismenosti na Slovenskem pod štirimi cesarji (od 1780 do 1848), ki so sledili Mariji Tereziji, še ni približala niti polovici prebivalstva. S tem pa Avstrija ni bila nikakršna izjema, saj je tudi v bolj razvitih državah od uzakonitve obveznega obiskovanja šol v 18. stoletju trajalo približno stoletje, da so bili načrtovani rezultati vidni v zaželenih številkah šolskega obiska in stopnje pismenosti.¹⁸

Hitrejše naraščanje pismenosti po reformi ljudskih šol leta 1869

Revolucionarno leto 1848 je prineslo ideje za novo šolsko reformo, ki bi avstrijske dežele po pismenosti približale ravni evropskih držav z višjo stopnjo pismenosti in kulturne razvitosti. Dotedanjo študijsko dvorno komisijo je zamenjalo prosvetno ministrstvo, ki je že poleti 1848 predstavilo osnutek temeljnih načel javnega pouka v Avstriji. Omogočili naj bi izobraževanje vsem šoloobveznim, tudi revnim otrokom, predvideli so enotnost osnovne stopnje izobraževanja in olajšanje prehoda na višje stopnje izobraževanja. Toda zaradi hitrega poraza revolucije jim je v letu 1849 uspelo izpeljati le reformo srednješolske in visokošolske stopnje izobraževanja, medtem ko je prva stopnja, elementarno šolstvo obtičalo v načrtih in bilo reformirano šele dve desetletji kasneje, ko se je v Avstriji naposled uveljavila meščanska demokracija in so na oblast prišle politične stranke z liberalnimi pogledi.¹⁹

Pred avstrijsko šolsko reformo iz sredine 19. stoletja je slovensko ozemlje (in Habsburška monarhija kot celota) po pismenosti še vedno precej zaostajalo za kulturno razvitejšimi deli Evrope. Vodilna je bila še vedno Švedska, kjer naj bi bilo že okoli 90 odstotkov pismenih. Sledili sta Škotska in Prusija s približno 80 odstotki, v Anglija in Walesu je bil delež med 65 in 70 odstotki in v Franciji okoli 60-odstoten. Proti jugu in vzhodu Evrope se je delež ljudi, ki so bili sposobni pisnega komuniciranja, naglo zniževal. Za Španijo se ocenjuje, da je bilo pismenih okoli 25 odstotkov ljudi, v Italiji 20 odstotkov, balkanski svet je bil še nižje, povsem na vzhodu Evrope pa je bilo v Rusiji le od 5 do 10 odstotkov pismenih, kolikor

17 Stane Granda, *Prva odločitev za Slovenijo : dokumenti z uvodno študijo in osnovnimi pojasnili*, Ljubljana: Nova revija, 1999. Kopije peticij s komentarji avtorja študije so na str. 134–551.

18 Vincent 2000, str. 30–31, 56–59.

19 Več o tem: Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem III*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988, str. 7–17.

jih je bilo po ocenah v zahodnem delu kontinenta v času tiskarske revolucije.²⁰ Velike razlike so bile tudi znotraj držav, saj je bila običajno moška populacija dosti bolj pismena od ženske, mestna od podeželske, trgovsko-obrtniška od kmečke. Prusija, ki je nepismenost že precej pred koncem 19. stoletja znižala na manj kot desetino, je postala vzor številnim evropskim državam.²¹

V avstrijskem delu Avstro-Ogrske so šolsko reformo, ki je spodbudila naglo naraščanje deleža pismenih, izpeljali po letu 1867, ko je ministrstvo za uk in bogočastje sledilo zahtevam liberalne večine v parlamentu po radikalni spremembi ustroja prve stopnje šolanja. Z zakonom o ljudskih šolah iz maja 1869 sicer ni bila dosežena enotnost izobraževanja v času predpisane osemletne šolske obveznosti, so pa določbe in spremljajoča zakonodaja globoko zarezale v poglede na šolanje mladine in tovrstno prakso. V primerjavi z nekdanjimi trivialkami so ljudske šole omogočale širšo izobrazbo, saj je bil predmetnik močno razširjen. Predpisana je bila zahtevana izobrazba za učiteljski kader, ki je moral dokončati šolanje na štiriletnih učiteljiščih, na katera so se lahko vpisovala tudi dekleta. V skladu z možnostmi so morale dežele poskrbeti za predpisano minimalno plačo za učitelje, kar naj bi jih razbremenilo iskanja dodatnega zaslužka, kot državni uslužbenci pa so postali učitelji upravičeni do pokojnine.

Temeljito preoblikovanje šolskega sistema na najnižji stopnji šolanja se je kmalu odrazilo v tistem dejavniku, ki mu je ta stopnja tudi namenjena – v osnovni pismenosti. Ta je hitro naraščala, saj je zajela večino šoloobvezne mladine in so po tem kriteriju Slovenci v monarhiji zaostajali le za Čehi in Nemci.²² Ker je začela Avstrija leta 1880 izvajati popise prebivalstva, je možno posledicam šolske reforme iz leta 1869 – v nasprotju s terezijansko šolsko reformo – slediti tudi v statističnih podatkih. Popisi so glede pismenosti razvrščali ljudi v tri skupine: pismene, nepismene in t. i. polpismene, kamor so uvrščali ljudi, ki so znali zgolj brati, niso pa obvladali pisanja. Uvrstitev v to skupino ni natančno opredeljena, verjetno pa je šlo za del šoloobvezne mladine in za starejše samouke, ki v mladosti niso obiskovali šole, so se pa v kasnejših letih naučili (vsaj) brati. Delež polpismenih je bil leta 1880 približno 14-odstoten in je nato naglo padel.²³ Na sledečih zemljevidih so polpismeni prišteti k pismenemu delu prebivalstva, saj so vendarle razumeli osnove zapisanega besedila. Znanje branja in pisanja so sprva ugotavljali pri starejših od deset let, torej med prebivalstvom, ki naj bi že dokončalo prvi štiriletni cikel ljudske šole. V popisu leta 1910 so spodnjo mejo dvignili na enajsto leto starosti.²⁴

20 Fischer 2004, str. 290–291.

21 Vincent 2000, str. 10–13.

22 Vasilij Melik, Slovenci in »nova šola«, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik in France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 53.

23 Živko Šifrer, Pismenost prebivalstva, *Prikazi in študije*, 10, št. 5, maj 1964, str. 12–13.

24 Vsi statistični podatki za avstrijski del monarhije so povzeti iz Šifrer 1964. Za Prekmurje, ki je sodilo v ogrski del monarhije, so podatki vzeti iz Miha Štampah, *Šolstvo in pismenost v večjezičnem prostoru med rekama Rabo in Muro od 1870 do 1910 : diplomsko delo*. Lendava: [M. Štampah], 2016.

Delež nepismenih na Slovenskem leta 1880

Primerjava deleža nepismenih med popisom leta 1880 in popisom iz leta 1910, zadnjim avstrijskim popisom prebivalstva pred prvo svetovno vojno, nakazuje trend hitrega naraščanja stopnje pismenosti. Medtem ko je bilo leta 1880 na Slovenskem nepismenega še več kot 38 odstotkov prebivalstva (domnevamo lahko, da je bila v času šolske reforme nepismena približno polovica prebivalstva), je bilo na zadnjem popisu nepismenih le še nekaj več kot 13 odstotkov prebivalcev. Primerjava po pokrajinah pokaže, da je bilo na Slovenskem leta 1880 največ nepismenih, in sicer več kot 70 odstotkov, v nekaterih okrajih Primorske (Koper, Volosko), v Prekmurju in v nekaterih okrajih Kranjske (Novo mesto, Kranj, Kamnik). Čeprav so ta območja tudi leta 1910 še vedno sodila med dele z največ nepismenimi na Slovenskem, pa je bil ravno tam dosežen največji napredek. V treh desetletjih je stopnja nepismenosti v slovenskem delu okraja Volosko padla z 83,7 na 34,1 odstotka in v Kopru s 74,6 na 42,2 odstotka, v okraju Novo mesto z 78,2 na 25,8 odstotka in v okraju Kranj s 73 na 23,7 odstotka. Leta 1910 so imeli štirje goste naseljeni okraji že manj kot desetino nepismenih (Celje mesto 5,7, Ljubljana mesto 6,1, Maribor mesto 6,5 in Ljutomer 7,2 odstotka), sledila pa jim je večina slovenskega ozemlja, trinajst okrajev, v katerih se je nepismenost gibala med 10,1 in 20 odstotka.²⁵ Problem večinske pismenosti slovenskega prebivalstva je bil torej rešen do prve svetovne vojne, saj so med nevedskimi branja in pisanja izrazito prevladovali starejši ljudje, medtem ko je bilo med mladimi takšnih le nekaj odstotkov.

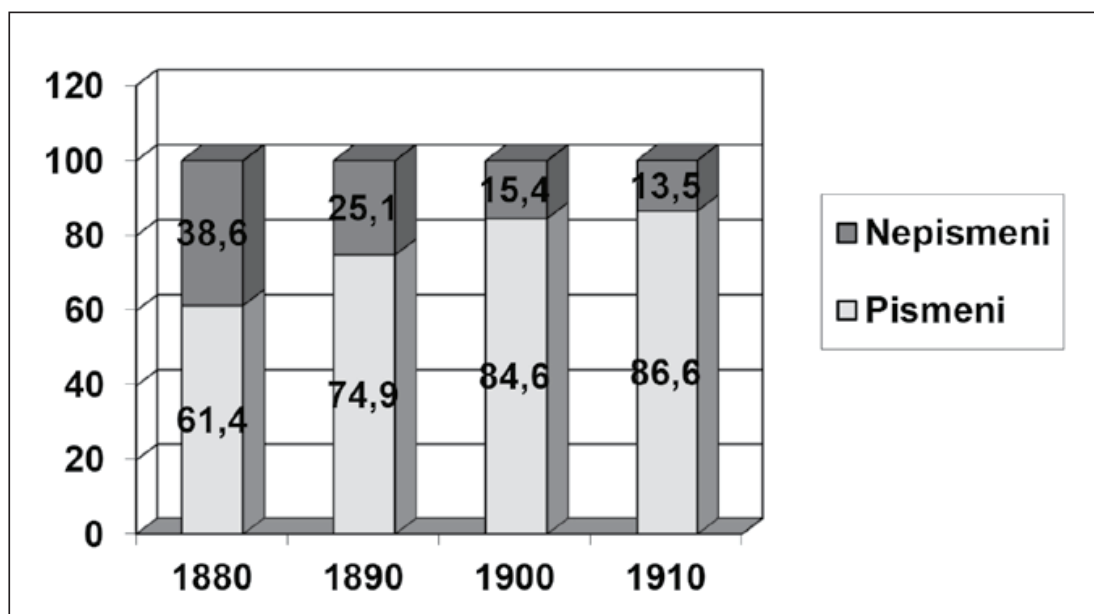
²⁵ Šifrer 1964, str. 22.

Delež nepismenih na Slovenskem leta 1910

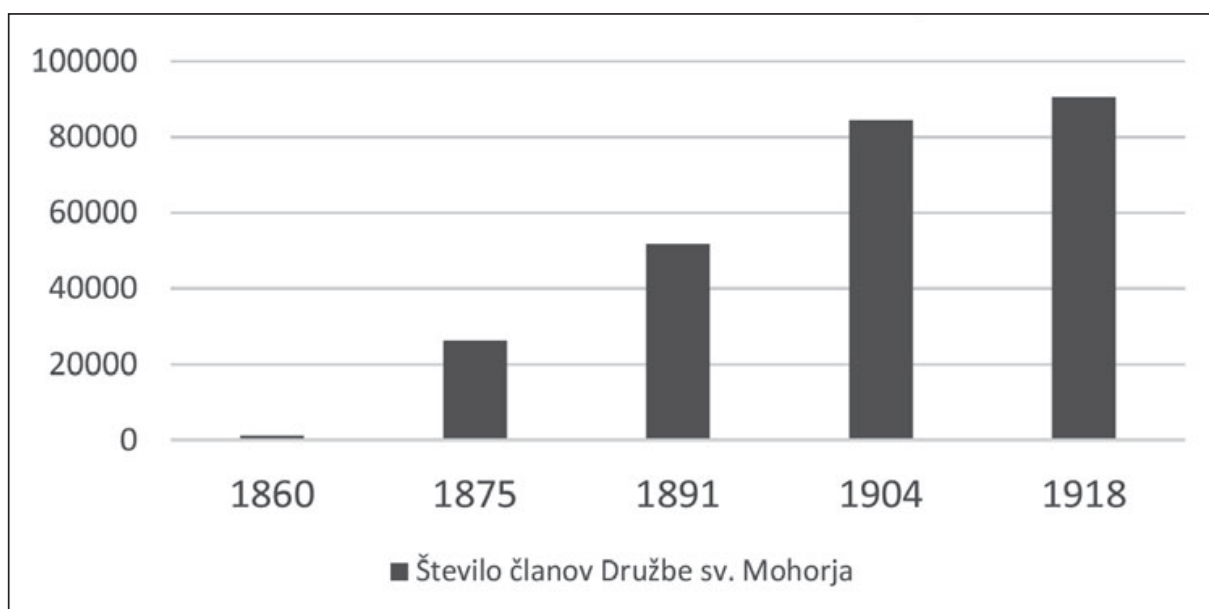
Posledice šolske reforme iz leta 1869 ponazarja tudi grafikon pismenosti na Slovenskem po desetletjih popisov prebivalstva; manjši napredek med letoma 1900 in 1910 gre pripisati tudi nekoliko spremenjeni metodologiji popisa prebivalstva in dvigu spodnje meje ugotavljanja pismenosti, kar pa ne more zakriti relativno ugodne podobe doseženega stanja pismenosti na Slovenskem pred prvo svetovno vojno.

Pismenost na Slovenskem 1880–1910

Dvig pismenosti se je kazal tudi v bralni kulturi Slovencev, saj je začelo naraščati povpraševanje po knjigah. Medtem ko je bila v petdesetih in šestdesetih letih 19. stoletja slovenska knjiga še redko videno blago založniške ponudbe, se je v zadnjih desetletjih to precej spremenilo. Naraščalo je število slovenskih naslovov, prav tako pa je rastla tudi naklada slovenskih knjig oz. število bralcev, ki so posegali po knjigah.²⁶ Družba sv. Mohorja, prva slovenska knjižna založba, ki je prve knjige izdala leta 1853, je v desetletjih po šolski reformi beležila skokovito naraščanje števila članov, ki so za plačilo letnega prispevka prejeli komplet Mohorjevih knjig. Pogled na leta razcveta Mohorjeve družbe in višanja naklade njenih knjig slikovito nakazuje vpliv pismenosti na povpraševanje po preprostih knjigah, razumljivih tudi manj šolanim ljudem.²⁷

Število članov Družbe sv. Mohorja v letih 1860–1918

Posredni kazalec hitrega dviga stopnje pismenosti in povečanega povpraševanja po slovenskih knjigah je tudi naraščanje števila ljudskih knjižnic v mestih in na podeželju. Ustanovljene so bile v okviru različnih društev, v mestih in drugih večjih krajih zlasti pri čitalnicah, liberalnih kulturnih ali sokolskih društvih, a so bila številna od teh še vedno dostopna le lokalni eliti ali društvenim članom. V Ljubljani so na začetku 20. stoletja največje ljudske knjižnice, kot je bila npr. Šentjakobska knjižnica, bralcem že ponujale pestro izbiro različnih žanrov. Na podeželju, ki je v pismenosti in kulturni ponudbi še vedno precej zaostajalo za urbanim svetom, je pomembno vlogo odigrala leta 1897 ustanovljena Slovenska

²⁶ Aleš Gabrič, Branje od razvedrila elite do splošne dobrine, *Knjižnica : revija za področje bibliotekarstva in informacijske znanosti*, 55, 2011, št. 4, str. 51–58.

²⁷ Podatki za grafikon so vzeti iz: Marijan Smolik, *Oris zgodovine Mohorjeve družbe : ob stoštidetletnici*, Celje: Mohorjeva družba, 1992, str. 4.

krščanska socialna zveza. Številna društva v okviru te zveze katoliških kulturnih društev so imela med dejavnostmi tudi knjižnično, saj je leta 1912 v poročilih 476 društev navedlo, da se ukvarjajo tudi z izposojajo knjig. Njihove knjižnice so bile sicer skromno založene, saj so se redke z več kot 300 ali 400 zvezki že lahko ponašale z bogatejšo ponudbo.²⁸ Ker pa so društva Slovenske krščanske socialne zveze delovala večinoma na podeželju, so obogatile možnost dostopa do knjige branja večjim ljudem, ki takšne ponudbe pred tremi, štirimi desetletji sploh še niso bili deležni.

Spremembro od leta 1848, ko se je lastnoročno pod peticije za Zedinjeno Slovenijo podpisala manjšina podpornikov resolucije, nam nakazuje zbiranje podpisov v podporo Majniški deklaraciji iz zadnjih dveh let 1. svetovne vojne. V tem primeru pod izjavami ne najdemo zgolj z eno roko zapisanih imen, h katerim so nepismeni dodali križec, temveč so se podporniki podpisovali kar sami. Pod nekaterimi izjavami je sicer vidna sled iste roke za zapis več imen, npr. vseh članov družine, toda različnost pisav nam vendarle daje slutiti, da so bili nekateri podpisniki z lepimi kaligrafskimi podpisi bolj vešč pisarja in da so se drugi z bolj okorno pisavo verjetno preživljali z delom, ki ni zahtevalo vsakodnevnega ukvarjanja s pisano besedo.²⁹ Toda lastnoročno podpisovanje pod izjave je bilo leta 1918 vendarle že nekaj povsem samoumevnega.

Odpravljanje nepismenosti v Jugoslaviji – ni več slovenski problem

Razplet prve svetovne vojne je temeljito spremenil politično sliko srednje-evropskega prostora, saj je na ozemlju nekdanjih Avstro-Ogrske, Nemškega cesarstva in Rusije nastalo več novih držav. Večina slovenskega naroda je prišla v okvir nove Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (od leta 1929 Kraljevine Jugoslavije), ki je bila nacionalno in versko zelo heterogena, prav tako raznolika pa je bila šolska dediščina, ki so jo narodi in pokrajine prinesli v skupno južno-slovansko državo. Za slovenski del države je politični prelom leta 1918 prinesel slovenizacijo šolstva, kar se je odražalo zlasti na srednji stopnji šolanja, in izpopolnitev šolskega sistema z ustanovitvijo Univerze v Ljubljani leta 1919. Šolski sistem, podedovan iz avstrijskih časov, se v temeljih ni spremenjal, ampak je ohranjal slovenske prednosti v večini kazalcev kulturne razvitosti. Poskusi šolskih reform v prvi Jugoslaviji so zaradi tega velike novosti obetali predvsem drugim delom države, za šolski sistem na Slovenskem pa so to bile le prilagoditve že utečenega sistema. To še posebej velja za izobraževanje na elementarni stopnji,

²⁸ Bogomil Gerlanc, *Slovenske ljudske knjižnice*, Ljubljana: Kmečka knjiga, 1955, str. 10–13.

²⁹ Več primerov izjav je objavljenih v monografiji: Vlasta Stavbar, *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje : slovenska politika v habsburški monarhiji, od volilne reforme do nove države (1906–1918)*, Maribor: Založba Pivec, 2017.

saj zakon o osnovnih šolah iz leta 1929 za slovenski del države ni prinesel pomembnejših novosti. Kritike slovenskih pedagogov na račun šolskega sistema na prvi stopnji izobraževanja, ki so se krepile v tridesetih letih 20. stoletja, se niso dotikale temeljne naloge te stopnje iz terezijanskih časov: zagotavljanja splošne pismenosti, temveč so že pogledovale višje, v izenačevanje pogojev izobraževanja v času obveznega osemletnega šolanja, s čimer bi bil omogočen prestop na drugo stopnjo izobraževanja širšemu krogu mladine.

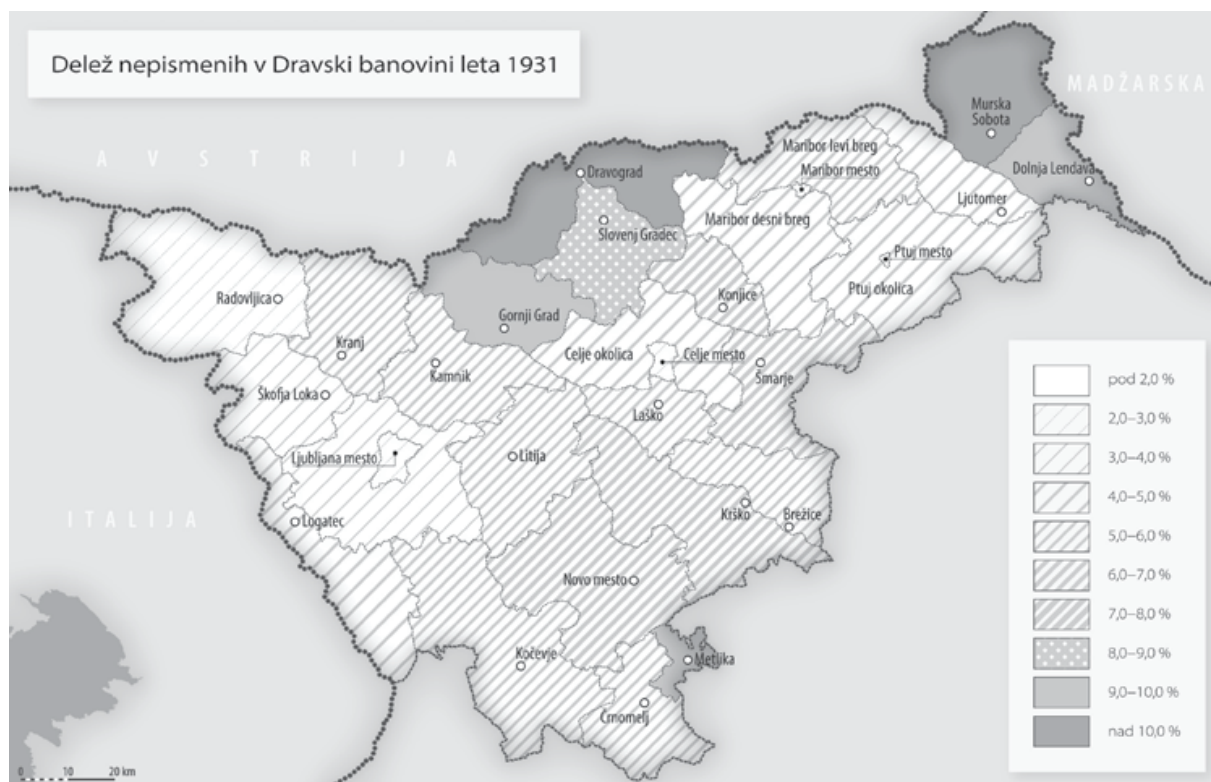
Državna oblast v Beogradu in regionalne strukture oblasti so se marsikje še desetletja ukvarjale z bojem proti analfabetizmu, z organizacijo analfabetskih tečajev za starejše in s pregovarjanjem staršev, zakaj naj bi pošiljali otroke v šolo (v muslimanskih predelih zlasti deklice). V nasprotju s tem so se v Sloveniji, ko so iz državne centrale prejeli tovrstna navodila, spraševali, zakaj bi se sploh ukvarjali s problematiko, ki je bila stvar preteklosti. To je bilo jasno tudi jugoslovanskim oblastem, saj je prvi popis prebivalstva iz leta 1921 pokazal, da je bilo v državi še vedno malce več nepismenih kot pismenih (teh je bilo 49,5 %), da je bila pismenost najnižja v današnji Bosni in Hercegovini (21,8 %) in Makedoniji (22,6 %), nekoliko višja v Črni gori (37,5 %), v Srbiji približno na jugoslovanskem povprečju (46,5 %), dosti višja na Hrvaškem (62,5 %), v slovenskem delu države z 91,1 odstotka pismenih pa odpravljanje nepismenosti nikakor ni moglo biti tako aktualno kot drugod. Slovenski del Jugoslavije je bil posebnost tudi v tem, da je bila pismenost med dečki in deklicami na podobnem nivoju, medtem ko je bil drugod delež fantov odločno višji od deleža deklic, ki so znale brati in pisati.³⁰

Razmerja se tudi v začetnem desetletju Jugoslavije niso bistveno spreminila. Leta 1931 je bilo v slovenskem delu Jugoslavije, v Dravski banovini, le še 5,6 odstotka nepismenega prebivalstva. Najmanj jih je bilo v mestnih okrajih (Ljubljana, Maribor, Celje) in okraju Radovljica, kjer je bil delež nižji od 3 odstotkov, že okraji z od 7- do 10-odstotno nepismenostjo so bili redkost (Slovenj Gradec, Metlika, Lendava), medtem ko je bila več kot desetina nepismenega prebivalstva le še v okrajih Murska Sobota in Dravograd. Po starosti je bila več kot desetina nepismenih le še v kategorijah nad šestdesetim letom, medtem ko je bilo med mlajšimi od štiridesetih let že manj kot tri in med mlajšimi od dvajsetih let že manj kot dva odstotka ljudi, ki niso znali brati in pisati.³¹

Ker so bili rezultati o stanju nepismenosti v nekaterih banovinah Jugoslavije še vedno porazni, je bilo logično, da so bili odzivi pedagoškega kadra in lokalnih šolskih oblasti na predloge poenotenja šolskega sistema v Jugoslaviji različni, saj so njihova pričakovanja izhajala iz neenakomernih in neenakopravnih osnov. Ponavljajoča se opozorila, da je treba povečati skromen delež proračunskih sredstev za izobraževalne in kulturne potrebe, niso imela pravega učinka, paradokсно pa

30 Mirjana Manojlović in Branka Manojlović, Regionalna pismenost u Jugoslaviji sa posebnim osvrtom na Crnu Goru, *Istorija 20. veka*, 41, 2023, št. 2, str. 391–394.

31 Kmet 1964, str. 25–26.

Delež nepismenih v Dravski banovini leta 1931

je bilo, da je bilo v primerjavi s številom prebivalcev in površino upravnih enot najmanj sredstev namenjenih ravno v najbolj zaostalih predelih države. Slovenski del države je zato ohranjal izrazito ugodnejšo podobo ne le pismenosti, temveč celotnega sistema izobraževanja.³² Višino sredstev upravnih občin slovenskega dela države za vzdrževanje ljudskega šolstva je v primerjavi z drugimi deli države raziskovalec jugoslovanske kulturne politike Ljubodrag Dimić označil za »fantastično vsoto«.³³

Čeprav je bila ena temeljnih nalog prosvetnih oblasti obeh Jugoslavij odprava nepismenosti, temu cilju slovenski del države zaradi številnih prednosti ni namenjal posebne pozornosti. Ko so leta 1945 oblast v državi prevzeli komunisti, so sledili načelom Sovjetske zveze tudi pri odpravljanju nepismenosti. Lenin in boljševiki so takoj po prihodu na oblast sprožili veliko, s proračunskimi sredstvi močno podprto akcijo odpravljanja nepismenosti, ki je trajala dve desetletji in je nekdanji v veliki večini nepismeni Rusijo preoblikovala v večinsko pismeno Sovjetsko zvezo. Opismenjevanje ni potekalo zgolj po (osnovno)šolskem modelu, temveč tudi z mobilizacijo množičnih organizacij vseh slojev prebivalstva. Zahodni demokratični model družbe je takšen model ocenjeval kot prisilni, saj naj

32 Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji : 1918–1941 : prvi deo*, Beograd: Stubovi kulture, 1996, str. 83–91, 105–112 ; Dimić, Ljubodrag, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije : 1918–1941 : drugi deo*, Beograd: Stubovi kulture, 1997, str. 8–15.

33 Dimić 1997, str. 9.

bi ga vodil interes države in njene ideologije. Po 2. svetovni vojni so ga posnemale številne komunistične države (Vietnam, Kitajska, Kuba, Etiopija ...) in še nekatere države z enopartijskim sistemom (npr. Zimbabve).³⁴ Tudi v tem primeru je jugoslovanska oblast v Sovjetski zvezi videla svetel vzor. Toda ko so po 2. svetovni vojni iz Beograda vnovič pozivali k odpravi nepismenosti in organizaciji analfabetskih tečajev, so jim s pristojnega slovenskega ministrstva odvrnili, da to ni problem Slovenije, temveč drugih republik.³⁵ V petdesetih letih 20. stoletja je bila zasnovana tretja radikalna reforma šolstva, uveljavljena na slovenskem ozemlju. Leta 1958 je jugoslovanska skupščina sprejela splošni zakon o šolstvu, s katerim je bila na prvi stopnji šolanja uzakonjena enotna osemletna osnovna šola, na temelju tega zakona pa so republike sprejemale lastno zakonodajo. Slovenija je preoblikovanje šolstva začela že pred uzakonitvijo novega sistema v zvezni skupščini. Cilj je bil omogočiti večjemu delu mladih po dokončani osnovni šoli vpis na drugo stopnjo izobraževanja, kar je bilo doseženo že v nekaj letih. Odprava nepismenosti, še pogosto omenjana v južnejših republikah Jugoslavije, je bila v izvajanju šolske reforme v Sloveniji povsem spregledana.³⁶

Dilema, ki jo je odprla nova šolska reforma, je bila, ali naj bo prva stopnja šolanja popolnoma enotna ali pa naj v višjih razredih vendarle ohranijo določeno stopnjo diferenciacije, ki bi upoštevala različne sposobnosti bolj in manj nadarjenih otrok. Šolska politika je zagovarjala povsem enotno šolo, čeprav so na njen račun pedagoški delavci izrekli veliko pomislekov. Bolj enotni so si bili slovenski šolski strokovnjaki pri vprašanju, kakšen kader naj poučuje na bodoči osemletni osnovni šoli. Jasno je bilo, da nekdanja učiteljišča niso več zadostovala za razširjeni program nove osnovne šole, še posebej ne za predmetni pouk od 5. do 8. razreda. Slovensko stališče je bilo, da bi morali za vse osnovnošolske učitelje v bodoče zahtevati štiriletno pedagoško izobraževanje na visokošolskih ustanovah. Samo tako šolan pedagoški kader bi lahko po mnenju večine pedagoških strokovnjakov posredoval najstnikom dovolj široko izobrazbo za nadaljevanje šolanja na šolah druge stopnje izobraževanja.³⁷ Razprave se torej sploh niso dotikale tematike, ki so jih kot primarno vprašanje načenjale prejšnje velike šolske reforme začetne stopnje izobraževanja – opismenjevanja celotnega prebivalstva. To je bil problem preteklosti.

34 H. S. Bhola, Literacy Campaigns: A Policy Perspective, *Literacy : An International Handbook* (ur. Daniel A. Wagner, Richard L. Venezky, Brian V. Street), Boulder (Colorado) : Westview Press, 1999, str. 46–48; V. Shadrikov and N Pakhomov, Literacy in Russia and the Former USSR, *Literacy : An International Handbook* (ur. Daniel A. Wagner, Richard L. Venezky, Brian V. Street), Boulder (Colorado) : Westview Press, 1999, str. 391–393.

35 Aleš Gabrič, Slovenska agitpropovska kulturna politika, *Borec : revija za zgodovino, literaturo in antropologijo*, 43, 1991, št. 7–8–9, str. 522–523.

36 Več o tej reformi: Aleš Gabrič, *Šolska reforma 1953–1963*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

37 Prav tam, str. 57–65 in 99–134.

Sklep

Države, v katerih so živeli Slovenke in Slovenci, so v zadnjih stoletjih izvedle več temeljitih šolskih reform in ob njih še številne manjše posege v šolski sistem. Tri reforme so radikalno spremenile poglede na izobraževanje, na ustroj šolstva in na vlogo države v organizaciji šolstva. Prva je bila reforma v času Marije Terezije, druga je potekala prav tako v Avstriji v desetletjih po revoluciji leta 1848, tretja pa je bila uzakonjena v drugi Jugoslaviji leta 1958. Temeljna naloga prve, elementarne stopnje izobraževanja se pri tem ni spreminjala. Mladino je morala naučiti brati in pisati, da bi lahko postali koristni in zvesti državljani. Dvig pismenosti med Slovenci je bil najhitrejši po drugi od omenjenih reform, po uvedbi ljudskih šol leta 1869 in temu podrejene zakonodaje v naslednjih letih. To dejstvo je bilo sicer že večkrat zapisano tudi v strokovni literaturi,³⁸ toda v splošni ljudski zavesti je opismenjevanje ljudi še vedno najbolj povezano s Splošnim šolskim redom Marije Terezije iz leta 1774.

Če upoštevamo, da si največji del ljudi pogled na svet preteklosti oblikuje v času svojega šolanja in da kasneje številni med njimi niso več bralci historiografske literature, nam enega izmed vzrokov za takšno dojemanje ponuja že bežen prelet slovenskih šolskih učbenikov za gimnazije iz zadnjih desetletij. Reformnemu obdobju in temeljiti prenovi Habsburške monarhije za časa vladarice Marije Terezije in njenega sina Jožefa II. je namenjenih kar veliko poudarkov, znotraj teh pa so vselej pojasnjena tudi temeljna izhodišča terezijanske šolske reforme, sicer brez razlage, kako uspešna je bila na dolgi rok.³⁹ Drugače od šolske reforme Marije Terezije iz leta 1774 drugi veliki preobrat v šolskem sistemu z vpeljavo ljudskih šol leta 1869 za časa vladanja Franca Jožefa ni omenjen v nobenem gimnazijskem učbeniku za 3. letnik gimnazij, ko je na vrsti problematika Avstro-Ogrske, tako da ostaja neznanka večini danes in nekoč šolajočih se.⁴⁰ Za ta čas so v ospredju prizadevanja za slovensko nacionalno samobitnost in organiziranje slovenskega političnega, gospodarskega in kulturnega življenja. Verjetno pa bi bilo to lažje razumljivo, če bi omenjanje ustanovitve pomembnejših slovenskih časopisov, kulturnih ustanov, založb in društev pospremil še podatek, da je bil to čas skokovitega naraščanja pismenosti med Slovenci.

38 Kmet 1964, str. 12–13; Melik 1970, str. 53; Aleš Gabrič, *Šolanje in znanje na Slovenskem v izzivu 20. stoletja*, Ljubljana: Pedagoški inštitut 2009, str. 21.

39 Andrej Hozjan, Dragan Potočnik, *Zgodovina 2 : učbenik za 2. letnik gimnazije*, Ljubljana: DZS, 2000, str. 276; Dušan Mlacović, Nataša Urankar, *Zgodovina 2 : učbenik za drugi letnik gimnazije*, Ljubljana: DZS, 2010, str. 183; Vilma Brodnik, Gregor Antoličič, Dragica Babič, Špela Frantar, *Zgodovina 3 : dolgo 19. stoletje : učbenik za zgodovino v 3. letniku gimnazij*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2020, str. 136.

40 Glej npr.: Stane Granda, Franc Rozman, *Zgodovina 3. Učbenik za tretji letnik gimnazije*, Ljubljana: DZS, 1999; Janez Cvirn, Andrej Studen, *Zgodovina 3. Učbenik za tretji letnik gimnazije*, Ljubljana: DZS, 2010; Brodnik idr. 2020.

Viri in literatura

- Apih, Jož. [Josip], Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, *Letopis Slovenske matice za leto 1894*, Ljubljana: Slovenska matica.
- Apih, Jož. [Josip], Ustanovitev narodne šole na Slovenskem : drugi del, *Letopis Slovenske matice za leto 1895*, Ljubljana: Slovenska matica.
- Bhola, H. S., Literacy Campaigns: A Policy Perspective, *Literacy : An International Handbook* (ur. Daniel A. Wagner, Richard L. Venezky, Brian V. Street), Boulder (Colorado) : Westview Press, 1999.
- Brodnik, Vilma, Antoličič, Gregor, Babič, Dragica, Frantar, Špela, *Zgodovina 3 : dolgo 19. stoletje : učbenik za zgodovino v 3. letniku gimnazij*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2020.
- Cvirn, Janez, Studen, Andrej, *Zgodovina 3. Učbenik za tretji letnik gimnazije*, Ljubljana: DZS, 2010.
- Dimić, Ljubodrag, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji : 1918–1941 : prvi deo*, Beograd: Stubovi kulture, 1996.
- Dimić, Ljubodrag, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije : 1918–1941 : drugi deo*, Beograd: Stubovi kulture, 1997.
- Fischer, Steven Roger, *A History of Reading*, London: Reaktion Books, 2004.
- Gabrič, Aleš, Branje od razvedrila elite do splošne dobrine, *Knjižnica : revija za področje bibliotekarstva in informacijske znanosti*, 55, 2011, št. 4.
- Gabrič, Aleš, Slovenska agitpropovska kulturna politika, *Borec : revija za zgodovino, literaturo in antropologijo*, 43, 1991, št. 7–8–9.
- Gabrič, Aleš, *Šolanje in znanje na Slovenskem v izzivu 20. stoletja*, Ljubljana: Pedagoški inštitut 2009. <https://www.pei.si/ISBN/978-961-270-016-4.pdf> (pridobljeno 10. 5. 2024)
- Gabrič, Aleš, *Šolska reforma 1953–1963*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Gerlanc, Bogomil, *Slovenske ljudske knjižnice*, Ljubljana: Kmečka knjiga, 1955.
- Golec, Boris, Šolski obisk po političnih enotah v predmarčni dobi l. 1846, *Slovenski zgodovinski atlas*, Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Granda, Stane, *Prva odločitev za Slovenijo : dokumenti z uvodno študijo in osnovnimi pojasnili*, Ljubljana: Nova revija, 1999.
- Granda, Stane, Rozman, Franc, *Zgodovina 3. Učbenik za tretji letnik gimnazije*, Ljubljana: DZS, 1999.
- Hozjan, Andrej, Potočnik, Dragan, *Zgodovina 2 : učbenik za 2. letnik gimnazije*, Ljubljana: DZS, 2000.
- Literacy : An International Handbook* (ur. Daniel A. Wagner, Richard L. Venezky, Brian V. Street), Boulder (Colorado) : Westview Press, 1999.
- Lyons, Martyn, *New Readers in the Nineteenth Century: Women, Children, Workers, A history of reading in the West* (eds. Guglielmo Cavallo and Roger Chartier), Oxford: Polity Press, 1999.
- Manojlović, Mirjana in Manojlović, Branka, Regionalna pismenost u Jugoslaviji sa posebnim osvrtom na Crnu Goru, *Istorija 20. veka*, 41, 2023, št. 2.

- Melik, Vasilij, Slovenci in »nova šola«, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik in France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.
- Mlacović, Dušan, Urankar, Nataša, *Zgodovina 2 : učbenik za drugi letnik gimnazije*, Ljubljana: DZS, 2010.
- Resnick, Daniel P. and Gordonm Jay L., Literacy in Social History, *Literacy : An International Handbook*, (ur. Daniel A. Wagner, Richard L. Venezky, Brian V. Street), Boulder (Colorado) : Westview Press, 1999.
- Schmidt, Vlado, A. Linhart kot okrožni šolski nadzornik, *Zgodovinski časopis*, 8, 1954.
- Schmidt, Vlado, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.
- Schmidt, Vlado, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem II*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.
- Schmidt, Vlado, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem III*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.
- Shardikov, V., Pakhomov, N., Literacy in Russia and the Former USSR, *Literacy : An International Handbook* (ur. Daniel A. Wagner, Richard L. Venezky, Brian V. Street), Boulder (Colorado) : Westview Press, 1999.
- Smolik, Marijan, *Oris zgodovine Mohorjeve družbe : ob stoštiridesetletnici*, Celje: Mohorjeva družba, 1992.
- Stavbar, Vlasta, *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje : slovenska politika v habsburški monarhiji, od volilne reforme do nove države (1906-1918)*, Maribor: Založba Pivec, 2017.
- Šifrer, Živko, Pismenost prebivalstva, *Prikazi in študije*, 10, št. 5, maj 1964.
- Štampah, Miha, *Šolstvo in pismenost v večjezičnem prostoru med rekama Rabo in Muro od 1870 do 1910 : diplomsko delo*, Lendava : [M. Štampah], 2016. <https://dk.um.si/Dokument.php?id=92617&lang=slv> (pridobljeno: 17. 5. 2024).
- Vincent, David, *The Rise of Mass Literacy : Reading and Writing in Modern Europe*, Cambridge, Malden: Polity, 2000.
- Wiesthaler, Fr. (ur.), *Valentina Vodnika izbrani spisi*, Ljubljana: Slovenska matica, 2019 (Ponatis izd. iz leta 1890).
- Wittmann, Reinhard, Was there a Reading Revolution at the End of the Eighteenth Century? *A history of reading in the West* (eds. Guglielmo Cavallo and Roger Chartier), Oxford: Polity Press, 1999.